

ՕՐԵՆՔ ԵՎ ԿՐՈՆ ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ ԴԱՇՏԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐԸ ԴԱՎԻԹ ԱԼԱՎԿԱ ՈՐԴՈՒ «ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ԱԻՐԷՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ» ԵՐԿՈՒՄ

ՆԱՐԻՆԵ ԴԻԼԲԱՐՅԱՆ

Միջնադարյան հայ մատենագրության մեջ իրավական մտքին և օրենսդրությանը վերաբերող Դավիթ վարդապետ Ալավկա Որդու օրենքների մատյանը՝ «Կանոնական արևնսդրությունը», լեզվաբանական ուսումնասիրության հարուստ նյութ է պարունակում: Հատկապես արդիական է Դավթի կանոնագրքի բառապաշարի կրոնաիրավական դաշտի բառային միավորների քննությունը: Իրավունքին և հավատքին վերաբերող բառերի իմաստաձագումնաբանական հետազոտությունը բացահայտում է, որ այս եզրույթների զգալի մասը բնիկ է և կենսունակ հայերենի զարգացման հետագա բոլոր շրջաններում: «Կանոնական արևնսդրությունը» կազմելիս Դավիթ Ալավկա Որդին օգտվել է տարբեր աղբյուրներից, որոնցից առաջնայինը Աստվածաշունչ մատյանն է, ապա՝ դավանաբանական, փիլիսոփայական և պատմագիտական երկերը, ինչպես նաև բանահյուսական նյութերը, հնագույն հավատալիքներն ու նախապաշարմունքները:

Մեր այս ուսումնասիրության մեջ ըստ ծագումնաբանության վերլուծելով կրոնի և օրենքի իմաստային դաշտի հիմնական միավորները՝ առանձնացրել ենք հնդեվրոպական կազմությունները, որոնք մեծ թիվ են կազմում, ապա՝ փոխառությունները և հիբրիդ կառույցները: Իմաստային այս դաշտերի միավորների 46 %-ը բնիկ բառեր են, 25 %-ը՝ հիբրիդ (հնդեվրոպական արմատ կամ ածանց և փոխառյալ արմատ կամ ածանց գույակցումներով), 20 %-ը՝ իրանական, 4-ական %-ը՝ հունական, ասորական և 1 %-ը՝ ասուր-ակկադական: Դավիթ վարդապետ Ալավկա Որդու կազմած օրենսգիրքը վկայում է, որ հայերենը 11-12-րդ դարերում արդեն ուներ հարուստ ու տարրորոնակ կրոնաիրավական բառապաշար:

Բանալի բառեր – *Դավիթ վարդապետ Ալավկա Որդի, «Կանոնական արևնսդրություն», բառապաշար, իրավունքի և կրոնի իմաստային դաշտեր, ստուգաբանություն, հնդեվրոպական արմատներ, փոխառություններ, հիբրիդային կազմություններ*

11-12-րդ դարերի հայոց մատենագրության մեջ նշանակալի և իր բնույթով առանձնահատուկ տեղ ունի Դավիթ վարդապետ Ալավկա Որդու մատյանը՝ «Կանոնական արևնսդրությունը»: Միջնադարյան մատենագրության մեջ իրավագիտակցությանը և օրենսդրությանը վերաբերող այս կարևորագույն երկը՝ Ալավկա Որդու կանոնագիրքը, լեզվաբանական տեսանկյունից ուսումնասիրության գրեթե չի ենթարկ-

վել: Այնինչ Ալավկա Որդին հայերենի մասնագիտական բառապաշարի և գործառական ոճերի կայացման ու հարստացման տեսանկյունից մեծ գործ է կատարել: Մեր այս քննության նպատակն է բացահայտել *օրենք, կրոն* նշանակող իմաստային դաշտերի այն բառերը, որոնք կիրառության մեջ է դրել Դավիթ Ալավկա Որդին՝ կազմելով իր «Կանոնական արևնադրությունը»:

Մարդկանց փոխհարաբերությունների հնարավորինս անվտանգ կարգավորումը, աստիճանակարգության, կենսագործունեության ոլորտների սահմանումը բոլոր ժամանակներում եղել են հասարակության հիմնախնդիրներից մեկը, որի լուծման համար ստեղծվել է կրոնը՝ հավատալիքների և նախապաշարմունքների ամբողջությունը՝ օրենք-պատվիրանների իր նախնական ենթահամակարգերով: Իմաստային այս կարևոր դաշտերի բառերի ծագումնաբանության հետազոտումը թույլ է տալիս վեր հանել հայկական ինքնության կայացման հիմքերից մեկը՝ հայերի լեզվամտածողության մեջ հնդեվրոպական նախալեզվից եկող կրոնական և օրենսդրական պատկերացումների զարգացման ուղղությունները, ազդեցությունները: Մինչ «Կանոնական արևնադրություն» բառապաշարի՝ մեզ հետաքրքրող իմաստային դաշտի միավորների քննությունը անդրադառնանք Դավիթ Ալավկա Որդու վերաբերյալ բանասիրական աղբյուրներին, որովհետև դրանք ուղղորդող նշանակություն ունեն լեզվական փաստերի գիտական դասակարգման և նկարագրության համար:

Դավիթ Ալավկա Որդու կյանքի և գործունեության մասին սուղ փաստեր են պահպանվել, դրանք ամփոփ հիշատակված են «**Մասենագիրք Հայոց**»-ի ԺԶ հատորում: Նրա ծննդյան և մահվան թվականները հստակ չեն: «Մատենագիրք Հայոց»-ում նշված է, որ ծնվել է Մեծ Հայքի Ուտիք նահանգի Գանձակ քաղաքում ենթադրաբար 1065 թվականին: Իսկ Ա. Աբրահամյանն իր «Դավիթ Ալավկա որդու կանոնները» ընդարձակ ուսումնասիրության մեջ կարծում է, որ Ալավկա Որդին ծնվել է 12-րդ դարի 70-80-ական թվականներին: Աներկբա է, որ նա եղել է բազմակողմանի կրթված, ուսյալ այր: Դավթի գործունեության հիմնական ուղղություններն էին աստվածաբանությունը և մանկավարժությունը, նա ունեցել է վարդապետի աստիճան: Ժամանակակիցների հիշատակությունները վկայում են, որ Ալավկա Որդին ազդեցիկ և հեղինակավոր գործիչ է եղել. «... Կիրակոս Գանձակեցին նրան անուանում է «սուրբ լուսաւորիչ», իսկ ուշ շրջանի մատենագիր Ագաբիա վարդապետ Մասնեցին՝ «կանոնատառ սուրբ վարդապետն Դաւիթ»¹: Սուրբ վարդապետ Դավթի հեղինակության և ազդեցիկ լինելու մասին է վկայում այն փաստը, որ նրա միջնորդությամբ է Ամենայն Հայոց կաթողիկոսությունը համաձայնել, որ Աղվանից կաթողիկոսական գահին հաստատվի Գագիկ եպիսկոպոսը: Ինչպես նշեցինք, մահվան ստույգ թվա-

¹ Մատենագիրք Հայոց, ԺԶ հատոր, Եր., 2012, էջ 675:

կանը ևս վերականգնված չէ. Ա. Աբրահամյանը ենթադրում է, որ Դավիթ Ալավկա Որդին մահացած պետք է լինի 1139 թվականին, նա հերքում է Սամվել Անեցուց պահպանված այն տեղեկությունը, թե Դավիթը մահացել է Հովհաննես Իմաստասերի մահվանից մի տարի հետո՝ այսինքն՝ 1130 թվականին: Պատճառաբանությունը հիմնավոր է, քանզի Դավիթ Ալավկա Որդին Աղվանից կաթողիկոսի համար վերոնշյալ միջնորդությունը կատարել էր 1138 թվականին²:

«Կանոնական օրենսդրութիւն»-ը սկսվում է «Նախադրութիւն» կոչվող հատվածով, որին հաջորդում են Ռէ (97) հոդվածները: Իրավունքների այս ժողովածուի գրման տարեթիվը 1138 թվականն է: Միջնադարյան տարբեր աղբյուրների վկայությամբ՝ մատյանն անմիջապես տարածում է գտել հայկական տարբեր գավառներում՝ դառնալով հասարակական-իրավական կյանքի կարգավորման ուղեցույց: Ալավկա Որդու մատյանը ձեռագրերում ունի նաև հետևյալ նախադուր. «Դավիթ վարդապետ Ալավկայ որդի, որ գրեաց զկանոնական օրինադրութիւնս գեղեցկայարմարս և պիտանացուս ի խնդրոյ քահանայի միոջ, որում անուն էր Արքայութիւն ի քաղաքէն Գանձակայ»: Հենց այս մեջբերմամբ է Կիրակոս Գանձակեցին անդրադառնում այս կանոնագրքին: Դավիթ Վարդապետի ուսումնասիրողներից Կ. Կոստանյանը կասկածահարույց է համարում այս նախաբանի պատկանելությունը հեղինակի գրչին՝ ենթադրելով, թե դա Կիրակոս Գանձակեցու բարձր գնահատանքն է: Կ. Կոստանյանն իրավացիորեն նշում է. «Թուի թէ այս վերտառութիւնը Դավիթ գրչից էլած չէ, որովհետև հազիւ թէ նա իրեն ներեր գրել «գեղեցկայարմարս և պիտանացուս» իւր կանոնների ճակատին. այդ համապատասխան չէր լինիր հին վարդապետների բնատրեալ համեստութեանը»³: Օրենսգետ համեստ վարդապետի աշխատության բանասիրական քննությանը անդրադարձել են Ա. Աբրահամյանը, Կ. Կոստանյանը, Մ. Աբեղյանը, Մ. Չամչյանը: Օրենսգիրքը հիմնականում ուսումնասիրողների բարձր գնահատանքի է արժանացել, և միայն Մ. Չամչյանն է կարծել, թե հավաքված կանոնները «խառնիխուռն և անիմաստ բաներ են»⁴: Ի տարբերություն նրա՝ Մանուկ Աբեղյանը ընդգծում է այս աշխատության նորարարական, գիտական բնույթը հայ մատենագրության մեջ. «Իսկապէս որ այդ երկն իր տեսակով մի նոր բան է եղել մեր հին գրականության մեջ, և այդ նորն էլ ծնունդ է նոր մտավոր հոսանքի»⁵: Ալավկա Որդու մատյանի հրատարակության կարևոր գործը ստանձնել է Ա. Աբրահամյանը՝ իրեն հասու 17 ձեռագրերի հիման վրա:

² Տե՛ս Ա. Աբրահամյան, Դավիթ Ալավկաորդու «Կանոնները» (Ուսումնասիրություն և բնագիր), Էջմիածին, 1952 սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, էջ 49:

³ Կ. Կոստանյանց, Դավիթ վարդապետ Ալավկայ որդի, «Ազգագրական հանդես», ԺԵ գիրք, Թիֆլիս, 1907, էջ 63:

⁴ Մ. Չամչյանց, Պատմութիւն Հայոց, հ. Գ, Եր., 1984, էջ 41:

⁵ Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Դ, Եր., 1939, էջ 85:

Դավիթն իր մատյանում համակարգում է միջնադարի այն հիմնական կանոնները, որոնք վերաբերում էին քաղաքացիական, ամուսնական և ընտանեական, ինչպես նաև քրեաիրավական հարաբերությունների բնագավառներին: Նրա աշխատության շնորհիվ մենք ծանոթանում ենք միջնադարյան հայ կենցաղին, մարդկանց վարք ու բարքին, այդ շրջանում տարածված հիմնական հանցատեսակներին և պատժամիջոցներին: Առանձին կանոններ կան, որոնք վերաբերում են քրիստոնեական եկեղեցու արարողակարգերին և տոներին, ընդամին՝ Դավիթ օրենսդիրը մանրամասն անդրադառնում է հեթանոսական հավատքի պահպանված բազմաթիվ իրողությունների, մասնավորապես՝ հմայությունների և տարաբնույթ կախարդությունների: Նրա կանոնագիրքը հարուստ նյութ է ընձեռում՝ ծանոթանալու միջնադարյան հայ կյանքի ինչպես առաջընթացին ու ձեռքբերումներին, այնպես էլ վարքի վատթար դրսևորումներին, տարածված արատներին: Պետական մակարդակով Դավթի կանոնադրությունը ընդունված չի եղել, սակայն փաստ է, որ այն զգալի տարածում և կիրառում է ունեցել համայնքներում, վանքապատկան տարբեր շենքերում:

«Կանոնական արեւնադրութիւնը» կազմելիս Դավիթ Ալավկա Որդին օգտվել է տարբեր աղբյուրներից, առաջնայինը Աստվածաշունչ մատյանն էր, ապա՝ 5-11-րդ դար ընկած ժամանակահատվածում գործող հայ կանոնական և սովորութական իրավունքի մատյանները, մեր մատենագիրների՝ հատկապես փիլիսոփաների և դավանաբանների երկերը, ինչպես նաև բանահյուսական հարուստ նյութերը, որտեղ արտացոլված էր ժողովրդական արժեհամակարգը՝ հնագույն հավատալիքներով ու նախապաշարմունքներով:

Օրենսգրքի լեզուն, ինչպես իրավացիորեն նշել է Դավթի կրտսեր ժամանակակիցներից Վարդան Արևելցին, «դիրահաս» է: Այն միջակա դիրք է գրավում գրաբարի և միջին հայերենի միջև, որը թույլ է տալիս բացահայտել մի գրական լեզվից մյուսին անցնելու ընթացքը: Լեզվի այդպիսի համաձուլվածքը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ թեպետ Ալավկա Որդին ապրել և գործունեություն է ծավալել միջնադարում, սակայն ստացել է հիմնավոր հոգևոր կրթություն, արժանացել վարդապետի կոչման, իսկ ուսումը և գիտությունը զարգանում էին հոգևոր կենտրոններում, վանական դպրոցներում և համալսարաններում, որտեղ իշխում էր ոսկեդենիկ մայրենին՝ հին հայերենը: Այս մատյանը, ինչպես նշեցինք, լեզվաոճական կառույցներով և բովանդակությամբ եզակի էր իր տեսակի մեջ, սակայն հարկ է նշել, որ միջնադարյան հայոց մատենագրության այլ նշանավոր դեմքերը ևս իրենց երկերում հաճախ են կիրառել օրենքին և կրոնին վերաբերող բառաշերտերի միավորները: Ասվածի վառ ապացույցն են Գրիգոր Նարեկացու, Գրիգոր Մագիստրոսի, Հովհաննես Իմաստասեր Մարկավագի, Մխիթար Գոշի, Սմբատ Գունդստաբլի և այլոց աշխատությունները, որոնց շնոր-

հիվ ամբողջացել և հղկվել է հայերենի իրավական և կրոնական հարուստ բառապաշարը:

Այժմ անդրադառնանք մեր ուսումնասիրության առարկա *օրենքի և կրոնի* իմաստային դաշտերի բառապաշարի ծագումնաբանությանը: Դավիթ օրենսդրի ապրած ժամանակաշրջանում օրենքը և կրոնը չէին տարանջատվում, դրանք իշխանության ընդհանուր համակարգի բաղկացուցիչներ էին: Հր. Աճառյանի բնորոշմամբ՝ «Կրոնի և կրոնական իշխանության հետ կապված էր օրենքը, հակառակ արդի հասկացողության, ուր օրենքը և դատաստանը աշխարհականացած՝ քաղաքական իշխանության ձեռքն են անցել, այս բանը ցույց են տալիս լատ. *lex* «օրենք» և *jus* «իրավունք» բառերը, որոնց համագործընկերները վերայական հնդկերենում և զանդերենում կրոնական անձանոթ բառեր են»⁶:

Ուսումնասիրելով Ալավկա Ռդդու օրենսգրքում վկայված իրավական և կրոնական դաշտերի բառային միավորները՝ տեսնում ենք, որ արմատների զգալի մասը բնիկ է, իսկ դրանցով կազմված կառույցները կենսունակ են հայերենի հետագա շրջաններում: Մեր առանձնացրած բնիկ բառերը հետևյալն են՝ *աղանդ, աղալթք, աղտեղեալ, ամենակալ, այրեցող, անասնագէտ, անէծք, անիծանել, անիծեալ, անիծիչ, անիրաւ, անխոտելի, անմեղ/անմեղություն, անյոյս/անյոյսություն, անսուրբ, աստուածածնություն, աստուածամարտ, աստուածային, արատաւոր, արարիչ/արարչություն, արբեցող, արբեցություն, արուագէտ/արուագհտություն, բարի, գինըմպուք, գինըմպություն, գող/գողություն, երդմնահար, երդնուլ, երդումն, երէց, երկնային, երկնաւոր, գատիկ, իրաւ, իրաւապէս, խաչ, խաչահան, խաչահանու, խափանել, խոտելի, ծնորադրություն, ծնորածություն, ծննդություն, ծունդր/ծուննդր, կաշառք, կեանք, կրօն, կրօնաւոր, հաղորդ, հաղորդել, հայր, հեզ, հերձուածող, հոգի, մատաղ, մատաղամիս, մատնել, մատնեալ, մատնողք, մարդասէր, մեղաւոր, մեղուցեալ, մեղսաքաւիչ, մեղք, մեռեալ, մկրտել, մկրտություն, մոլեցուցանել, մոլորություն, մոլություն, յայտնություն, յանցանք, յանցաւորություն, յարբեցություն, յարություն, յոյս, նախանձ, շնալ, շնացող, շնություն, ողորմություն, ողջախոհություն, որկրամոլություն, ուրանալ, ուրացություն, չար, չարագործ, պիղծ, պիղծեալ, պղծեալ, պղծել, սէր, սուրբ, սպանանել/սպանել, սպանանող, սպանեալ, սպանող, սպանություն, սպառնալ, սպառնալիք, սրբել, սրբությունն, վերաքաւություն, տաւն, տէր, տէրունեան, քաւեալ, քէն, քինախնդիր, օծել, օծեալ:*

Քննությունը սկսենք վերնագրի մաս կազմող **կրօն** բառից, որից բաղադրված **կրօնաւոր** բառը ևս հանդիպում է բնագրում: *Կրօնը* բացատրվում է որպէս «կարգ, կանոն, վարք, օրէնք, սովորություն, վարդապետություն, հաւատք»⁷: Ըստ Հր. Աճառյանի՝ այն կազմված է *կիր* (կրել) արմատից՝ *-օն* մասնիկով: *Կիր* բառի ծագման վերաբերյալ Հր. Աճառ-

⁶ Հր. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, I մաս, Եր., 2013, էջ 19:

⁷ Հր. Աճառեան, Հայերէն արմատական բառարան, Եր., 1926, էջ 685:

յանը տարբեր լեզվաբանների մի շարք վարկածներ է թվարկում, սակայն հստակ եզրակացության չի հանգում: Մենք ավելի հակված ենք Գ. Ջահուկյանի առաջարկած տարբերակին, ըստ որի՝ այն բնիկ հնդեվրոպական բառ է՝ հնիւ. *g^uer- «ծանր» արմատից⁸:

Ինչպես կրոնական բովանդակություն ունեցող այլ գործերում, այստեղ ևս առկա է **առնել-արարել** բայի կատարյալի հիմքից (*արար*) կազմված բառերով արտահայտված հակադրություն՝ **արարիչ-արարած**. «Այլ հեթանոսք ոչ ընտրեցին զԱստուած ունել ի գիտութիւն բնական, ճանաչել զԱրարիչն եւ զարարածս, այլ դարձան պաշտեցին զարարածս եւ ոչ զԱրարիչն, որ է արհնեալ յաւիտեանս»⁹:

Այս երկու բառերի արմատը Հր. Աճառյանը բխեցնում է **առնել** բայից, որն ունի հետևյալ նշանակությունները՝ «անել, գործել, կատարել, ստեղծել, վերածել, շինել»¹⁰: Կատարյալի հիմքը *արար*-ն է, հրամայական ձևը՝ *արա*, որոնք ցույց են տալիս, թե բուն արմատը *ար*-ն է, որից՝ կրկնությամբ *արար*:

Նշենք, որ *Արարիչ* առհասարակ ընդունված է կոչել Աստծուն: Դավիթ Ալավկա Որդու մատյանի լեզվաոճական մի շատ կարևոր առանձնահատկությունն այն է, որ այստեղ մեծ թվով հոմանիշներ են վկայված: Հոմանշային ամենամեծ շարքերից մեկը վերաբերում է հենց **Աստուած** բառին. շարքում առկա է նաև դարձվածքային միավոր՝ **Տեառն Բարայելի**: Բերենք շարքն ամբողջությամբ՝ *Աստուած, Արարիչ, Ամենակալ, Ամենակարող, Տէր, Տեառն Բարայելի, Հայր, Հէգ, Մարդասէր*: Այս շարքին կարելի է ավելացնել նաև **Յիսուս Քրիստոսը**, քանի որ հայ առաքելական եկեղեցու վարդապետը չէր կարող այլ աստծո նկատի ունենալ:

Հոմանշային շարքը կազմող բառերի մեջ գերակշռում են բնիկ ծագում ունեցողները՝ **Աստուած, Արարիչ, Ամենակալ, Տէր, Հայր, Հէգ և Մարդասէր**. մյուսներին կանդրադառնանք հաջորդիվ՝ ըստ ծագման աղբյուրի:

Աստուած բառի ստուգաբանական պատմությունը բավականին հարուստ է. *Աստ* արմատը սկզբնապես համարվում էր իրանյան azda-ի իմաստային զարգացումը հայերենում, սակայն Գ. Ջահուկյանի իմաստաբանական և ծագումնաբանական հետազոտությունն ապացուցում է, որ *աստուած* բառը բարդություն է, որի երկու արմատներն էլ հայկական են. *աստ*-ը ծագում է «ամբություն, ուժ, գորություն» արմատի *աստիւ* տիպի մի ձևից և *ած* արմատից, որը հին հայերենում ուներ «բերել» իմաստը, այս արմատը հետագայում ձեռք է բերել ածանցային կիրառություն: Գ. Ջահուկյանի վերականգնմամբ, -*ած* ածանցը հնում ունեցել է ներգործական արժեք, ինչպես գթած (գթացող) և ողորմած (ողոր-

⁸ Տե՛ս Գ. Ջահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Եր., 2010, էջ 407:

⁹ Մատենագիրք Հայոց, ԺԶ հատոր, էջ 680:

* Այսուհետ բնագրային հղումները կտրվեն շարադրանքում. մեր սկզբնաղբյուրն է՝ Մատենագիրք հայոց, ԺԶ հատոր, էջ 627-726:

¹⁰ Հր. Աճառեան, Հայերեն արմատական բառարան, էջ 261:

մացող) ձևերում, ուստի *աստուած*-ը կարող էր նշանակել հաստող, ստեղծող, ըստ էության՝ ուժ և գորություն բերող: Ուշագրավ է Վ. Համբարձումյանի վերականգնումը, որը դարձյալ բառի հնդեվրոպական ծագումն է հաստատում, բայց Վ. Համբարձումյանն այն համարում է հնդեվրոպական դիցարանի գերագույն աստուծո անվան հայկական տարբերակ, որն իմաստային ընդլայնմամբ հասարակ անուն է դարձել: Ըստ այդմ՝ **աստուած** բառի հիմքում *Տուած* դիցանունն է, որը հնդեվրոպական ծագում ունեցող գերագույն ուժի («լուսի», հետագայում՝ «աստծո») անվան հետ է կապված¹¹: Հավելենք, որ այս բառի ձևիմաստային կառույցը բացատրում է վաղնջահայերենի բառակազմական հիմնական օրինաչափությունները:

Անցնենք հոմանշային շարքի հաջորդ բառին: Հր. Աճառյանը **տէր** բառի համար տալիս է այս բացատրությունը՝ «տէր, մեծ, իշխան, գլխատր, յատկապէս նաև՝ Աստուած»¹²: *Տէր*-ը՝ աստծու նշանակությամբ, վկայված է նաև մյուս բառարաններում:

Ծագում է ***տի-այր** ձևից, ավելի հինը՝ ***տէայր**, որ կազմված է **տէ-** և **այր** «մարդ» բառերից: *Տի* ձևից ունենք նաև *տիկին*, *տիեզերք* բառերը, որոնք հուշում են, որ այն նշանակում է «մեծ», սակայն ծագումը անձանոթ է: Գ. Ջահուկյանը *տի-* ձևի համար տալիս է չորս ստուգաբանական բացատրություն, որոնցից ոչ մեկը չի համապատասխանում այս բառի նշանակությանը¹³:

Այր բառը Հր. Աճառյանի բառարանում տրված է երեք անգամ՝ հետևյալ նշանակություններով՝

1. «արու մարդ»,
2. «մարդ»,
3. «քարայր, մաղարա, աներակ տեղեր»:

Հետաքրքիր է, որ *առն*, *յառնէ*, *արամբ* և մյուս հոլովական ձևերը Հր. Աճառյանը տալիս է «արու մարդ» նշանակությամբ, սակայն **Տէր** բառի դեպքում, որի սեռական հոլովը *տէառն* է, նա հղում է տալիս *այր*, այսինքն՝ «մարդ» ընդհանուր գաղափարին:

Բնիկ բառ է նաև գրվածքում **տէր** բառից կազմված **տերունեան** ձևը, որը վկայված է «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի» (այսուհետ՝ ՆՀԲ) և «Հայերեն բացատրական բառարան»¹⁴ աղբյուրներում: Առաջինում բառի դիմաց հղում է տրված *Տէրունական* բառին: Մյուս բառարաններում բառը տրված է **տերունի** ձևով, ընդ որում՝ «Միջին հայերենի բառարան»-ում այն ունի միայն *կիրակի* նշանակությունը, Դավթի կանոնագրքում այս իմաստը վկայված չէ. **տերունեան** ձևն ունի *աստվածային*

¹¹ Առավել մանրամասն տե՛ս Ն. Գիլբարյան, Կրոնի և հավատալիքների իմաստային դաշտին պատկանող բառերը Եզնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց» երկի գրաբար բնագրում// Հայագիտության հարցեր, 2021, №1, Եր., էջ 209:

¹² Հր. Աճառեան, Հայերեն արմատական բառարան, էջ 401:

¹³ Տե՛ս Գ. Ջահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 728:

¹⁴ Ստ. Մալխասեանց, Հայերեն բացատրական բառարան, Եր., 1944-1945:

նշանակությունը. «Չի թէ առ հնովն եւ արինական այսպէս ունէր վասն անբան պատարագացն, եւ զամենեին առանց մատուցանել ի սեղանն, ապա այս սեղան, որ վերընկալ է **տէրունեան** մարմնոյն, ոչ կամի զարատաւորն մատուցանել յանճառ խորհուրդն» (էջ 691): Նշենք նաև, որ **տէրունեան**-ը **տէրունի** բառի հնագույն սեռական հոլովի ձևն է *եան* հոլովիչով: Այս *եան*-ը հիմնականում կիրառվում է հայկական ազգանուններ կազմելիս:

Վերադառնանք հումանշային շարքին. հաջորդը **Հայր** բառն է, որը առաջանում է հնիւ. ***pətér** ձևից (սեռ. հօր <հար< հնիւ. ***patrós**): Համատեքստում առաջին իսկ հայացքից ակնհայտ է, որ այն գործածված է *Աստված* նշանակությամբ, գրված է մեծատառ. «Քանզի Աստուած բարի է եւ ամենայն տուրք բարիք եւ պարգևէք կատարեալք ի բարերար **Հայրէն** իջեալ առ իւր արարածս» (էջ 679):

Շարքում վերջին երկու բառերը՝ *Հեզ*, *Մարդասէր*, կարծես միայն Աստծոն չվերաբերող ածականներ են, սակայն մեր բնագրում ածական համարվող այս բառերը ստացել են անձնանիշ գոյականի իմաստ՝ վերագրվելով Հիսուս Քրիստոսին. «Եւ եթէ խնդրէ ի նմանէ ծառայութեան պատիւ եւ փառս եւ նա ոչ կարէ հատուցանել, կամ պակասեցուցանէ ի պատուոյ նորա, կամ զընդդէմն գործէ եւ փոխանակ տուրս տալոյ, զրկէ եւ նա յիսացեալ հրապարակէ զխոստովանութիւնն, ոչ է աշակերտ **Հեզին** եւ **Մարդասիրին**, որ աղաթս առնէր ի վերայ խաչահանուացն» (էջ 703):

Հիսուս Քրիստոսի *Մարդասէր* անվանումը սկզբունքային նշանակություն ունի. մարդասիրությունը քրիստոնեական կրոնի գլխավոր արժեքանական հիմքն է, բառանունը հաստատուն տեղ է գտել բնիկ բառերի շարքում, քանի որ ն՝ **մարդ** (հնիւ. ***mr-tó**-ձևից), ն՝ **սէր** (բնիկ հնդեվրոպական՝ ***k'ēi-ro-**՝ ***k'ēi-** «պառկել» արմատից) բառերը հայերենին են անցել հնդեվրոպական նախալեզվից:

Հետաքրքիր է, որ Հիսուս Քրիստոսը ներկայացվել է որպես **զՈրդի Մարդոյ**, թեև քրիստոնեական միաբնակության ընկալմամբ ընդունված է Քրիստոսին համարել Աստծո որդի: 714-րդ էջում Դավիթը գրում է. «...վասն այնորիկ ի նոյն տաւնին մեծի առաջին մարտիրոսն Ստեփանոս, ի բանալ երկնից **զՈրդի Մարդոյ** տեսանէր ընդ աջմէ Աստուծոյ, ուստի եւ զորդեգրութիւնն ընկալաւ...»:

Ե՛վ *մարդ*, ն՝ *որդի* (հնդեվրոպական ***portuo-** ***per-** «ծնել» արմատից) բառերը բնիկ ծագման են: Հումանշային այս մեծ շարքի քննությունը ավարտենք «**Տեսոն Աստուծոյ Ամենակալի**» (էջ 697) եռաբաղադրիչ կապակցությամբ, որը, խտացնելով Աստծուն վերագրվող հիմնական որակները, վերածվում է անվանման կատարյալ տարբերակի:

Բնագրում ունենք **տէրունական տաւնք** բառակապակցությունը: Յուրաքանչյուր կրոն ունի իրեն բնորոշ տոները: Քրիստոնեությունը իր տոների որոշ մասը ժառանգել է հեթանոսությունից՝ դրանց տալով քրիստոնեական նշանակություն: **Տաւն**-ը բնիկ հայ բառ է հնիւ. ***dapni-**

ձևից, որ նշանակում էր «գոհ»: Ըստ Ղևոնդ Ալիշանի՝ բառը կարող է *տալ* և *տուրք* բառերի արմատը լինել¹⁵: Դավիթ Ալավկա Որդին անդրադառնում է քրիստոնեական տոների մեծ մասին: Դրանցից բնիկ են **յարութեան** (հնդեվրոպական *ar- «հարմարեցնել» արմատից) տոնը, որը այլ կերպ կոչվում է **գատիկ**: Հր. Աճառյանը *գատիկ* բառը բացատրում է որպես «զենումն. գոհ»: Նա բերում է բառի ծագման վերաբերյալ մի շարք վարկածներ, որոնցից մենք առավել հակված ենք հետևյալին. «Տերվ. Նախալ. 80 գանել, զենուլ, պրս. zadan, պրս. jan, սանս. han ձևերի հետ՝ հնիս. gha, ghan «զարնել, վիրաւորել» արմատից. ըստ այսմ գատիկ բուն նշանակում է «զենումն»¹⁶:

Տոնանունների մեջ բնիկ են նաև **յայտնութիւն**-ը և **խաչ**-ը: *Յայտնութիւն* բառի արմատի (*յայտ*) ծագման վերաբերյալ կասկածներ չկան, այն ընդունված է համարել բնիկ հնդեվրոպական բառ՝ *ai-d-՝ *ai- «այրել, լուսավորել» արմատից՝ զանազան աճականներով¹⁷: Ալավկա Որդին տոների մասին խոսում է հիմնականում **ԶԹ**, **Ղ** գլուխներում:

Քրիստոնեական գլխավոր խորհրդանիշ **խաչը** ևս պատկանում է բնիկ բառերի շարքին (հնիս. *khet- «փայտ» արմատից)¹⁸: Իսկ խաչի՝ քրիստոնեական խորհրդանիշ դառնալը Քրիստոսի խաչելության հետևանքն է, բայց նշենք, որ խաչերի տարբեր տեսակները դեռևս վաղնջական հնդեվրոպական ժամանակներում պաշտամունքի խորհրդանիշ են եղել: Տոների ցանկում Ալավկա Որդին խոսում է նաև **խաչի** մասին: Տոնը այժմ հայտնի է *խաչվերաց* անվամբ, այս ձևը բնագրում վկայված չէ: Դավիթն իր շարադրանքում *խաչ* բառը ոչ միայն խորհրդանիշ, առարկա (խաչափայտ), այլև տոն իմաստով է գործածել. «*Բայց յարդագս չճաշակելոյ ի մտոյ յայս Գ (3) տաւնս, այս է՝ ճրագարուցին եւ վարդավառին եւ խաչին, որ ոչ հաղորդիմք ի մտոյ, բայց ի վաղին, որ է յայտնութեան աւր, եւ յարութեան եւ վարդավառին*» (էջ 695):

«...Քրիստոս զմեզ ազատեաց ի կապանաց մահու եւ մեղաց եւ չար-չարողացն իւր ի վերայ **խաչին** առնէր...» (էջ 694):

«*Իսկ եթէ զերդումնն ոչ պարզաբար ի խաչ եւ յեկեղեցի, բանիւ կամ ձեռն դնելով, այլ...*» (որպես քրիստոնեության խորհրդանիշ) (էջ 696):

Այս բառից ունենք **խաչահանունք**, **խաչահանունս** և **խաչահանուաց** հոգնակի ուղիղ և թեք հոլովածները: Առաջին երկու բառերի դեպքում հոգնակի վերջավորության ձևը հուշում է, որ եզակի ուղիղ ձևը *խաչահանն*-ն է, իսկ երրորդ բառի դեպքում *խաչահանու*-ն: Փաստորեն երկու ձևերն էլ հավասարաչափ գործածություն են ունեցել: Բառերի երկրորդ արմատի (*հան*) ծագումնաբանության վերաբերյալ առավել ընդունված է բնիկ տարբերակը:

Արդեն նշեցինք, որ *կրոնի* և *օրենքի* իմաստային դաշտերը միջնա-

¹⁵ Տե՛ս **Հր. Աճառեան**, Հայերեն արմատական բառարան, էջ 442:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 82:

¹⁷ Տե՛ս **Գ. Զահուկյան**, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 547:

¹⁸ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 317:

դարում չունեին հստակ սահմանագիծ: Դավիթ օրենսդիրն իր մատյանում մանրամասն անդրադարձել է մարդկային մեղքերին և առաքինություններին: Նման բառերի դեպքում դժվար է որոշել, թե իմաստային որ դաշտում դրանք կարող ենք ընդգրկել, քանի որ մեղքերը և հանցանքները, օրինակ, հավասարապես անընդունելի և պատժելի են թե՛ եկեղեցու կողմից, թե՛ դատարանի: Նման բառեր պարունակող իմաստաբանական ենթախմբերը պայմանականորեն կարելի է անվանել **մեղք և մեղսակրություն** եզրույթներով: Այս խմբերի մեջ մտնող բնիկ բառերից Դավիթի մատյանում վկայված են *այրեցող, անասնագետ, անէծք, անիծանել, անիծեալ, անիծիչ, արբեցող, արբեցություն, արուագետ, արուագիտություն, գինըմպուք, գինըմպություն, գող, գողություն, երդմնահարք, խափանել, մատնեալ, մատնել, մատնողք, մեղաւոր, մեղուցեալ, մեղսաքաւիչ, մեղք, մոլեցուցանել, մոլորություն, մոլություն, յանցանք, յանցաւորություն, յարբեցություն, նախանձ, շնալ, շնացող, շնություն, որկրամոլություն, ուրանալ, ուրացություն, չար, չարագործ, պիղծ, պիղծեալ/պղծեալ, պղծել, սպանանել/սպանել, սպանանող, սպանեալ, սպանողք, սպանություն, սպառնալ, սպառնալիք, քէն, քինախնդիր* հիմնաբառերը: Ստորև անդրադառնանք դրանցից մի քանիսին:

Բնիկ բառերի շարքում *մեղք* (հնիւ. **mel-** «սխալիլ, խաբել» արմատից) և *յանցանք* հոմանշային գույգը լայն կիրառություն ունի Դավիթի օրենսգրքում: Դրան զուգահեռ ունենք նաև *մեղաւոր* և *մեղական* հոմանշային գույգը: Այդ արմատներից կազմված մյուս բառերը թվարկել ենք վերևում:

Որկրամոլությունը Աստվածաշնչում յոթ մահացու մեղքերից մեկն է համարվում. այս բառի երկու արմատները հայերենին են անցել հնդեվրոպական նախալեզվից՝ *որկոր* (հնիւ. ***g^oor-** **g^oor-** կրկնականից. հնիւ. ***ger-** արմատի զարգացումը տրված է կեր և կոկորդ բառերով) և *մոլ* (հնիւ. ***mol-** արմատից): Մյուս վեց մահացու մեղքերից մեկը նշանակող բառը՝ *ագահությունը* խառնանդամ է. այն կքննենք ավելի ուշ: *Նախանձ* և *ծուլություն* բառերի արմատների ծագումը անհայտ է, թեև Գ. Ջահուկյանը *նախանձ* բառի դեպքում հնարավոր է համարում կապը *խանդ* բառի հետ, որը բնիկ ծագում ունի¹⁹, իսկ մնացյալը՝ *բարկություն, բղջախոտություն, հպարտություն*, բնագրում վկայված չեն: *Բղջախոտութեանը* հակառակ՝ վկայված է **ողջախոտություն** բառը, որն արդեն քրիստոնեական յոթ առաքինություններից մեկն է: Այն կազմված է *ողջ* և *խոտ* արմատներից: Առաջինը բնիկ հայ. բառ է՝ կազմված՝ **ջ** մասնիկով պարզական ***ոդ** արմատից, որ ***ոյդ** ձևի միջնորդությամբ գալիս է հնիւ. ***olyo-** ձևից²⁰: Երկրորդ արմատի վերաբերյալ կան տարբեր վարկածներ. Գ. Ջահուկյանը նշում է, որ այն հավանաբար փոխառություն է իրանական լեզուներից, սակայն Հր. Աճառյանը բերում է Հ. Պեղերսենի

¹⁹ Տե՛ս Գ. Ջահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 560:

²⁰ Տե՛ս Հր. Աճառեան, Հայերեն արմատական բառարան, էջ 558:

վարկածը, ըստ որի՝ բառը գուգորդվում է հայերեն **խրատ** բառի հետ և բխեցվում հնիս. շրջյալ ***qhortu** արմատից²¹: Մենք հակված ենք այս ստուգաբանությանը, այդ իսկ պատճառով *ողջախոսությունը* ընդգրկում ենք բնիկ բառերի շարքում: Քրիստոնեական յոթ առաքինություններից բնագրում վկայված են նաև **սէրը**, **յոյսը** և **հաւատը**, որոնցից բնիկ բառերի շարքը համարում են միայն առաջին երկուսը:

Յոյս արմատը վկայված է *անյուս* և *անյուսություն* բառերի կազմում. Դավիթ Ալավկա Որդին **ԼԷ (37)** գլուխը վերնագրել է «Վասն **անյուսից բռնատրաց** որ գայցեն, եւ ես առ հարկի շնորհուկս արարի»: Ընդգծված բառակապակցությունը թույլ է տալիս կարծել, որ *յոյս* բառը ժխտական ածանցով ձեռք է բերել սաստկական նշանակություն՝ խորացնելով *բռնավոր* բառի խիստ բացասական իմաստը: Բացի այդ՝ 713-րդ էջում հանդիպում ենք հետևյալ մտքին. «*Ապա թէ ոչ, հեթանոսական անյուսութեան կցորդ է, ի սուրբ խորհրդոյն մի՛ զատցի*». սա թույլ է տալիս ենթադրել, որ Դավիթը մարդու մեջ հույսի բացակայությունը համարում է հեթանոսության բացասական ազդեցության հետևանք:

Հ. Պեդերսենը կարծում է, որ բառի արմատը *niu-*ն է՝ *niu-անիլ* բառից: Գ. Ջահուկյանը այն բխեցնում է հնդեվրոպական ***peu-k-**, ***peu-** «հուսալ» արմատից²²: Մենք վստահելի ենք համարում հայ լեզվաբանի վերականգնումը:

Անդրադառնանք **անէծք** բառին, որը բնիկ հնդեվրոպական ***oneid-s-** ***(o)neid** «նախատել, հանդիմանել» արմատից է²³: **Անէծք**-ը բառային գործողության անվանումն է, սակայն բոլոր ժամանակներում, հատկապես միջնադարում այն ծանրագույն պատիժ էր համարվում: Բերենք համապատասխան բնագրային օրինակ. «*Իսկ էթէ սովորութեամբ անհոգացեալ ընդ անիծալքն՝ որոշեցցի ի սուրբ խորհրդոյն եւ այլ մի՛ հաղորդեցցի*»: Այս գործողությունը բացասական էներգիայի ուղղորդման ծիսական հնագույն դրսևորում է. նշենք, որ Ալավկա Որդին գործածել է **անէծք**-ը և նրա գործիականի ձևը՝ **անիծիք**-ը, որպես դատավճիռ. «...որ յԱստուծոյ անարգեաց, այնպիսին ընդ **անիծիք է**» (էջ 690): Ինչպես ակնհայտ է բնագրային մեջբերումներից, Դավթի լեզվում առկա են միջինհայերենյան հոլովական գուգաձևությունները, որոնք գրաբարի հոլովման համակարգի կտրուկ փոփոխման ապացույցն են:

Ինչպես **անէծք** և **ծունդր** բառերի օրինակով ենք տեսնում, միջին հայերենին բնորոշ անկանոնությունները միայն գործիական հոլովի դեպքում չէ, որ արտահայտված են, այլ նաև սեռական հոլովի կազմության տարբերակներում: Բնութագրական է **հոգի** բառի հարացույցը: Բնագրում բառը սեռական հոլովով հանդիպում է երկու ձևով՝ **հոգոյն** և **հոգոյն**: Գրաբարում օրինաչափ և կիրառելի էր երկրորդ տարբերակը,

²¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 409:

²² Տե՛ս Գ. Ջահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 554:

²³ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 56:

որը **ի**-ով վերջացող բազմավանկ բառերի **ի+ո=ւոյ** հնչյունափոխության հետևանք էր, ինչպես **գինի>գինոյ, եկեղեցի>եկեղեցոյ** ն: Միջին հայերենում բառավերջի **ի**-ն արդեն չէր հնչյունափոխվում, այլ ընկնում էր՝ **գինի>գինոյ, եկեղեցի>եկեղեցոյ**: Բերենք բնագրային համապատասխան օրինակներ. «...նոյնպէս ընտրեաց զուտելի եւ զանուտելի կերակուրն՝ նշանակ տուեալ նմա իմաստութեան **հոգւոյն**, զի ետես զազանս շաղաղակերս թէ անուտելի են», «Այլ կերակրեա եւ որ ընդ թեզ են ձեռն տուր եւ աննախանձաբար սփռել ի նոսա զշնորհս **Հոգոյն Սրբոյ**...» (էջ 693):

Այս բառի հոլովման գրաբարյան և միջինհայերենյան ձևերի մրցակցությունն ակնհայտ է ոչ միայն սեռական, այլև գործիական հոլովների պարագայում. «Այլ կոչեցեալքն ի քահանայութիւն ամենեւին սուրբ լիցին **հոգով** եւ մարմնով (էջ 691): «Նա մկրտե եւ լուսավորե **հոգւովն սրբով**» (էջ 711):

Եկեղեցական-կրոնական արարողություններն ունեն հստակ կարգ: Սովորաբար ընդունված է աղոթել, ապաշխարել ծնկած, կամ ինչպես բնորոշում է Ալավկա Ռոդին՝ *ծնորի/ծնորա*: Հետաքրքիր է, որ այս երկու ձևերը նա գործածել է իրար հաջորդող նախադասություններում: Մա նշանակում է, որ երկուսն էլ հավասարաթեք տարածված ձևեր են եղել ժողովրդական լեզվում. «Ապա թէ կերեալ իցեն, քահանայն հանդերձ ընտանալ **Ը (8) աւր արտաքոյ կացցէ ի սուրբ խորհրդոյն կարդածութեամբ, իսկ այլ ժողովրդականք հինգ աւր, յաւուր Ը (100) ծնորի ապաշխարեցեն**»: **9 «Բսկ եթէ որ գիտաց եւ անփոյտ արար աներկէրութեամբ, Խ (40) աւր պահեսցէ Ը (100) ծնորա**» (էջ 681):

Հատկանշական է նաև հետևյալը. *ծնորի/ծնորա* ձևերից ենթադրվում է, որ բառի ուղիղ ձևը *ծունոր*-ն է, սակայն գրաբարի բառարաններում վկայված են միայն *ծունկ* և *ծունր* ձևերը: Իսկ «Միջին հայերենի բառարան»-ում *ծունր ածել* և *ծունր դնել* հարադրությունների կողքին արդեն առկա են *ծունոր ածել*, *ծունոր դնել* ձևերը²⁴: Փաստորեն *ծունոր*-ը միջինհայերենյան ձև է. Գ. Ջահուկյանն իր ստուգաբանական բառարանում *ծունր* բառի կողքին՝ փակագծում, նշում է. «ուշ՝ *ծունոր*»²⁵: Այսինքն՝ առկա է **ն**-ից հետո **դ** հնչյունի հավելում համաբանությամբ՝ *մանր/մանոր, ծանր/ծանոր*:

Այս արմատից «Կանոնական օրենսդրութեան» մեջ ունենք երեք նորակազմություն, որոնք նույնպես բնիկ են: Խոսքը *ծնորածութիւն*, *ծնորադրութիւն* և *ծննորութիւն* բառերի մասին է: ՆԺԲ-ում վկայված է *ծնրադրութիւն* ձևը, Ստ. Մալխասյանցի և Էդ. Աղայանի բառարաններում համապատասխանաբար՝ *ծնրադրութիւն / ծունրադրութիւն* և *ծնրադրություն / ծունրադրություն* տարբերակները: Այնպես որ *ծնորադրութիւնը* կարող ենք համարել նորակազմություն:

Ծնորածութիւն-ը կազմված է **ծունր/ծունոր** հնդեվրոպական

²⁴ Տե՛ս Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան, Միջին հայերենի բառարան, Եր., 1987, էջ 350:

²⁵ Գ. Ջահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 368:

*g'onu-r- *g'enu- հիմքից և ած՝ հնիս. ag- արմատից, իսկ **ծնդրադրությունը՝** ծունր/ծունդր և դր/դիր (հնդեվրոպական *dhē-n- *dhē- «դնել» նախաձևն է) բաղադրիչներից, որոնք ունեն բնիկ ծագում:

Հովովական գուգաձևություններով աչքի է ընկնում նաև **կարգ** բառը, որի ծագումը անհայտ է: Բերենք բնագրային օրինակներ. «Ապա թէ ի բաշխելն ծանիցի կատարեսցէ գլխատարազն եւ ինքն մի արտաքոյ կացցէ սրբութեան անխափան նովին **կարգով**»:

*Ապա թէ գիտութեամբ մատոյց, ի կարգէն լուծցի եւ ապաշխարեսցէ այնու **կարգաւ**, որպէս կանոն հրամայեն»* (Էջ 688):

Կրոնական պատկերացումները, նախապաշարմունքները և օրենքները, որպէս կանոն, նպատակ ունեն մարդկանց ոչ միայն տարանջատելու, այլև միավորելու: Քրիստոնեությունն իր պատվիրանների և բարոյահոգեբանական արժեքների համակարգով եկավ փոխարինելու հեթանոսական բազմաստվածությանը, այս իսկ պատճառով կրոնի և օրենքի իմաստային դաշտում բնիկ բառերի հետ մեկտեղ ունենք համագործածական փոխառություններ: Քննենք Դավիթ օրենսդրի կիրառած փոխառյալ կազմությունները:

Ա. Իրանական փոխառություններ.

*ախտ, անաւրէն, անհաւատ, անպարտ, անվնաս, աշակերտ, աշխարհականաւրէն, աշխարհական, աւազան, աւետարան, արէնք, գրաւ, դատ, դատաստան, դէւ, դժոխք, դիւական, դրախտ, զենում, ժամ, ժամանոց, խոստովանական, կախարդ, կոյս, *հաւատ, *հաւատացեալ, հմայք, հրէշտակ, հրէշտակական, մահ, մահապարտ, մարգարէ, մարգարէական, մեհեան, նաւակատիք, նզովք, նշխար, ուխտ, պահպանական, պահք, պատարագ, պատիժ, պատուիրան, պարտական, սանդարամետական, սեղան, վարդապետ, վարդապետական, վնաս, տաճար, փառք:*

Բ. Հունական փոխառություններ.

բեւ, դիւթ, եպիսկոպոս, կանոն, մարտիրոս, պենդեկոստէ, սնդիկնոս, Քրիստոս:

Գ. Ասորական փոխառություններ.

արեղայ, Բելիար, փրկանք, սերոբէ, սատանայ, հեթանոս, մծղնայ, քարոզ, քահանայ:

Դ. Ասուրական կաղական փոխառություններ.

անկնունք, կնիք, կնունք:

Նախորդիվ արդէն անդրադարձել ենք քրիստոնեական առաքիչություններից երեքին՝ **յոյս, սէր, ողջախոհություն**: Առաքինություններից մեկը՝ *հաւատը*, իրանական ծագում ունի, թէև լեզվաբանները միանգամից չեն եկել այս եզրահանգման: Սերովբէ Տերվիշյանը հղում է տալիս *հաւան* բառին, իսկ Ղևոնդ Ալիշանը ենթադրում էր, որ բառը կարող է ծագած լինել *սկիզբ* նշանակող *հաւ* արմատից²⁶:

²⁶ Տե՛ս **Ղևոնդ Ալիշան**, Հայոց հին հավատքը կամ հեթանոսական կրոնները, Եր., 2021, էջ 17:

Գևորգ Ջահուկյանը *հաւատ* բառը նախապես դիտարկել է որպես բնիկ հնդեվրոպական ***hau- *au-** «զգալ, հասկանալ» արմատից կազմված, սակայն հետագայում հանգել բառի իրանական աղբյուրից ծագման վարկածին՝ ***fravat**: Մենք վերապահումով նշել ենք որպես իրանյան ծագման բառ, սակայն առավել հավանական ենք համարում բնիկ ծագումը՝ ելնելով ն՝ հնչյունական կազմից, ն՝ իմաստաբանական բաղադրիչից:

Բնագրում բազմիցս հանդիպում են պաշտամունքավայրեր նշանակող բառեր, ինչպիսիք են՝ *տաճար, մեհեան, եկեղեցի*: Առաջին երկուսը իրանյան փոխառություններ են: *Տաճարը* ծագել է հին պարսկերեն **tačara** ձևից, որը նախապես ունեցել է «պալատ, ապարանք», ինչպես նաև «ձմեռանոց, շտեմարան» իմաստները: Բառը հայերենում բազմիմաստ է. բերենք բառի բացատրությունները Մտ. Մալխասյանցի բառարանից՝

1. Ապարանք, շքեղ բնակարան (թագաւորների, իշխանների):
2. Տան մեջ զարդարուն սենեակ ճաշկերոյթների համար, սեղանատուն:
3. (Կրօն.) Տուն աստծու, եկեղեցի:
4. Յատկապէս՝ Սողոմոնի շինած տաճարը Երուսաղէմում:
5. (Կրօն.) Հեթանոսական աստուածների տուն, կոստուն:
6. (Գուցէ կրակի տուն՝ ատրուշանի նշանակութիւնից մնացած) թոնիր:
7. Վանը, հիւրանոց. անկելանոց: Հարուստ եւ առատաբաշխ տուն:
8. Մեղան, կուշունք, խրախճան:
9. Նման. (կրօն.) Մարմինը՝ իբրեւ բնակարան Հոգու:
10. (կրօն.) Մարիամ Աստուածածինը, որ իր արգանդում կրեց Քրիստոսին:

Այսպիսի բազմիմաստ բառերի նշանակությունը հստակ որոշելու համար անհրաժեշտ է դրանք ճշտել կիրառության մեջ՝ համատեքստում: Մեր բնագրում այն հոմանիշ է *եկեղեցու-ն*: Ընդհանրապես, Դավթի գրչին բնորոշ են կրկնաբանություններից խուսափելը և նույն բառի փոխարեն նրա հոմանիշների կիրառությունը: Ասվածի ապացույցն է հետևյալ նախադասությունը. «*Այլազգին թէ յեկեղեցի մտանիցէ առանց բռնութեան, ջուր ցանեալ աւել ածցեն ուր հասեալ իցէ ոտն կամ ձեռն նորա եւ ի պղծեալ տաճարին մարգարէական եւ առաքելական եւ աւետարան կարդասցեն եւ աղաւթք զկնի*» (էջ 685):

Ի տարբերություն **տաճար** և **եկեղեցի** բառերի, որոնք գործածված էին բացառապես քրիստոնեական պաշտամունքավայրի նշանակությամբ **մեհեան** բառը հեթանոսական շրջանի պաշտամունքավայր է նշանակում: **Մեհեան** բառը ևս իրանյան փոխառություն է, սկզբնապես նշանակել է Միհր աստծո պաշտամունքին նվիրված տաճար, ատրուշան, կրակատուն, ապա իմաստի ընդլայնմամբ՝ հեթանոսների կրոնական պաշտամունքի աղոթավայր, որը կարող է ձուլված լինել տարբեր աստվածների կամ կուռքերի: Նշենք, որ բառը ծագել է հենց Միհրի անունից՝ **mehyān** (<***mihra- kān**) «Միհրի, միհրական»²⁷: Բնագրում *մե-*

²⁷ Գ. Ջահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 521:

հեան բառին զուգահեռ՝ տեսնում ենք *կռոց տուն* բառակապակցությունը, որը *մեհեան*-ի հոմանիշն է. «... էթէ ի *մեհեանն* ղիւաց եւ ի *տուն կռոց մտանեն* եւ ի *գոհից անտի ուտիցեն*» (էջ 688):

Կուռք բառի ծագումը հստակ չէ. Գ. Ջահուկյանը ծագումը բխեցնում է ուրարտերենից կամ ենթաշերտային մեկ այլ լեզվից: Մեր ընկալմամբ՝ այն հայերեն *կուռ*՝ *կռել* բառարմատ է՝ -ք հոգնակերտով:

Կրոնական արարողությունների ժամանակ օգտագործվող իրեր, առարկաներ, նյութեր նշանակող բառերը ևս շատ են բնագրում. **ժամանոց** (էջ 685), **իւղ** (սրբութեան) (էջ 685), **նշխար** (էջ 688) ևն:

Նշխար (պիլ. **nišxvar* ձևից) բառը կանոնագրքում միջինհայերենյան հոլովական բազմաձևությամբ է վկայված: ՆՀԲ-ում նշված է, որ բառը պատկանում է *ի-ա* խառն վերջադրական հոլովմանը: Սակայն բնագրում ունենք նաև *n* հոլովմամբ ձևեր՝ *ի նշխարոյն*, *նշխարով* ևն: Այսպես՝

«Իսկ ի դնել սպասուցն արածեացի մուկն ի *նշխարոյն* եւ *n*՝ զհտացեալ քահանայն...»:

«Եթէ մկնանկ զինով կամ *նշխարով* յանգէտսս *nք* պատարագ մատուցանէ...»:

«Այլ թէ երկուարեայ *նշխարաւ* *nք* մատոյց յանգէտսս , Գ (3) շաբաթ արտաքոյ կացցէ նովին կարգան» (էջ 688):

Բնագրում կիրառված իրանյան ծագում ունեցող բառերը կազմում են հականշային հետաքրքիր զույգեր: Քննությունը սկսենք **հրեշտակ** (պիլ. **frestak* բառից) – **դել** (պիլ. **dēv* բառից) զույգից: Առհասարակ բոլոր կրոններին է բնորոշ բարի և չար ոգիների տարբերակումը: Բնագրում էլ այս երկուսի հակադրությունը ակնհայտ է: Այս արմատներից կազմված բառերը (այս դեպքում՝ *հրեշտակական* և *դիւական*) գործածված են նույն նախադասությունների մեջ՝ որպես հակադիր երևույթների բնութագրիչներ. «... եւ *փոխանակ Քրիստոսի եւ հր[եշտակաց ղիւաց լինի բնակութիւն...]*» (էջ 687): «Այլ *փոխանակ դիւական խաղուցն զհր[եշտակական գերգս երգել ...]*» (էջ 688):

Հրեշտակ բառից բացի՝ բնագրում հանդիպել ենք նաև *սերոբէ* բառին, որը նշանակում է «առաջին կամ երկրորդ կարգի հրեշտակ»: Գ. Ջահուկյանի և Հր. Աճառյանի բառարաններում բառը տրված է **Սրո(վ)բէ** ձևով, թեև Հր. Աճառյանը նշում է, որ նոր գրականում միայն *սերովբէ* տարբերակն է ընդունված, որը նաև հատուկ անուն է²⁸: Այնուամենայնիվ, երկու լեզվաբաններն էլ պաշտպանում են բառի՝ ասորական աղբյուրներից փոխառված լինելու վարկածը:

Հաջորդ տարարմատ հականշային զույգը **դոնիք-դրախտ** է: Բնագրում վկայված է *դոնիք* բառի հոմանիշ *գեհեն* բառը, որը երբայական ծագում ունի: *Դոնիք* բառը ծագում է իրանյան **dužaxwa* ձևից, իսկ *դրախտի* համար որպես համեմատական նշվում են միջին պարսկե-

²⁸ Տե՛ս Հր. Աճառեան, Հայերեն արմատական բառարան, էջ 284:

րեն. **draxt**, և այ. **diraxt** «ծառ» ձևերը: Վերջին բացատրությունը լավագույնս է ցույց տալիս դրախտի՝ որպես վայրի և կենաց ծառի կապը:

Դժոխքի մասին խոսելուց հետո չենք կարող չանդրադառնալ նաև *սանդարամետական(ք)* բառին: **Սանդարամետ** բառը հիմնականում երկու բացատրություն ունի՝

1. Երկրի խորքը, ստորերկրյա վիհ՝ անդունդ,
2. (կրոնական) Դժոխք:

Իսկ *սանդարամետական* բառը՝ երեք՝

1. ած. Սանդարամետում եղող՝ ապրող, դժոխային,
2. Մեռած ու թաղվածները,
3. գ. Դժոխքի ոգի²⁹:

Բնագրում բառը գործածված է որպես գոյական՝ *դժոխքի ոգի* իմաստով. «*Եւ ի սանդարամետականաց իսկ վկայեալ, այն՝ որ գտիչք եւ արիչք են չարի եւ բարեացն սրբութեան խափանիչք*» (էջ 719):

Ինչ վերաբերում է համարմատ հականիշներին, ապա բնագրում որպես դատավճիռ այս կամ այն երևույթի համար շատ են գործածվում **վնաս է - անվնաս է** կառույցները: Ըստ Հր. Աճառյանի՝ *վնաս* բառը ծագում է պիլ. **vinas* «մեղք, յանցանք, ոճիր, պակասություն» ձևից³⁰: Սակայն Գ. Ջահուկյանը այն համարում է փոխառություն միջին պարսկերենից³¹: Որպես դատավճիռ՝ բնագրում մեծ կիրառություն ունեն նաև հետևյալ ձևերը՝ *անպարտ է* (էջ 696), *անպարտական են* (էջ 686), *չէ պարտ* (էջ 686), *արեան պարտական են* (էջ 702), *մահապարտ է* (էջ 695), *ընդ խաչահանունս նդիցին* (էջ 703), *նզովեալ եղիցին* (էջ 686) և այլ համանման կայուն կապակցությունները:

Իրանյան փոխառություններում կան բառեր, որոնք գալիս են լրացնելու բնիկ բառերով կազմված հոմանշային շարքերը. առաջինը խոսենք կրոնական պաշտոնյաների (պաշտաւնեայք) մասին: *Կրօնաւոր* բնիկ ընդհանրական բառի ենթախմբում առկա են տարբեր ծագման մի շարք բառեր: Բնիկ է դրանցից մեկը՝ *երեց*-ը: Իրանական ծագում ունի *վարդապետ* բառը, իսկ ասորական փոխառություններ են *արեղայ* և *քահանայ* բառերը: Հունական փոխառություններից վկայված է *եպիսկոպոս*-ը: Բացի *կրօնաւոր*-ից՝ կա ևս մեկ ընդհանրական անվանում՝ *եկեղեցական*-ը, որը կքննենք հիբրիդ բառերի շարքում:

Մեր քննած բառերից շատերը բազմիմաստ են և միաժամանակ պատկանում են մի քանի իմաստային խմբերի: Բնագրում նույնպես երևում է դրանց բազմարժեքությունը: Վերցնենք **ժամ** բառը. «...թէ **ի ժամ** գիշերոյն իցէ, նոյն արինակ կատարել զկարգն...» (էջ 685):

«Ապա թէ **ի ժամ** պատարագին մտցէ, խափանեն» (էջ 685):

Այս նախադասություններում բառը գործածված է ժամանակի իմաստով, սակայն նույն էջում մենք հանդիպում ենք նաև հետևյալ նա-

²⁹ Տե՛ս **Մտ. Մալխասեանց**, Հայերեն բացատրական բառարան, էջ 181:

³⁰ Տե՛ս **Հր. Աճառեան**, Հայերեն արմատական բառարան, էջ 347:

³¹ Տե՛ս **Գ. Ջահուկյան**, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 713:

խաղասությանը. «Թէ յետ **ժամուն** մտանիցեն, նոյնպէս արասցեն». այս դեպքում բառը արտահայտում է *պատարագի, ժամերգության* իմաստ: Ինչպէս արդէն տեսանք, բնագրում կա նաև *պատարագ* բառը, որի հետ *ժամ*-ը կազմում է հոմանշային զույգ:

Մենք վերևում նշել էինք, որ իմաստային սահմանազատում չկա բնագրում վկայված *օրենք, կրոն* իմաստային դաշտերի բառերի միջև: Մակայն հարկ ենք համարում շեշտել, որ արդի արևելահայերենում արդէն սահմաններ կան դրանց միջև, քանի որ աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունները հստակ սահմանազատվում են իրարից: Ժամանակակից պետության կազմում դատաիրավական համակարգը իշխանության անկախ թևերից մեկն է, որն ուղղակի ենթակա չէ օրենսդիր և գործադիր իշխանություններին, իսկ եկեղեցին պետության բաղկացուցիչ չէ համաշխարհայնացման արդի աշխարհում, թեև պահպանում է իր գործուն ազդեցությունը: Չուտ օրենքի իմաստային դաշտին պատկանող մեր առանձնացրած բառերը մեծ մասամբ իրանյան ծագում ունեն և առավել հաճախ՝ միջին պարսկերենից են անցել հայերենին. *աւրէնք, դատ, դատաստան, դատապարտել, պատիժ* ևն: Քննենք **աւրէնք** բառը: Արմատն է *աւրէն*, որը փոխառություն է միջին պարսկերենից (**awdēn**): Միջին պարսկերենից է փոխառված նաև **դատ** բառը (**dāt**):

Բնագրում շատ են մեջբերումները Աստվածաշնչից, հիմնականում՝ Նոր կտակարանից: **Չ** գլխում, որը քահանաներին անարգելու մասին է («Վասն այնոցիկ որ զքահանայսն անարգեն»), կա մի հատված, որը մեջբերում է Ղուկաս ավետարանիչից. «*Որպէս ասաց Տէր մեր աշակերտացն. «Որ ձեզ անարգէ, զիս անարգէ»*»: Քրիստոնեությունը տարածում էին առաքյալները, որոնք Քրիստոսի աշակերտներն էին: Բերված նախադասության մեջ *աշակերտ* բառը հավասարաբժեք է *առաքյալ* բառին. երկու բառերն էլ վկայված են բնագրում: *Աշակերտ*-ը իրանական փոխառություն է (***ašākert**), իսկ *առաքեալ* բառի դեպքում քննությունը միանշանակ չէ. բառի արմատ ընդունված է համարել *աք*-ը (ոտք), որը ենթադրաբար կովկասյան փոխառություն է. *աքել* «ուղարկել» բառը կենդանի է մինչև այսօր Չեյթունի բարբառում: Բերենք բնագրային օրինակը. «*Իսկ հայր հարսին՝ **զառաքելոց** եւ **զմարգարէից** եւ **ամենայն բազմութիւն հրեշտակաց սրբոց***» (էջ 687):

Քրիստոնեության յոթ խորհուրդներից մեկը **մկրտությունն** է, որի բառանունը ընդգրկել ենք բնիկ բառերի շարքում: Այն ունի նաև այլ անվանում՝ *կնունք*, որը *կնիք* բառի հետ փոխառված է ասուրաակկադական աղբյուրներից: Գ. Չահուկյանը *կնունք*-ը նոր ձև է համարում, իսկ Հր. Աճառյանի բառարանում նշվում է, որ այդ երկու ձևերն էլ ասուրական աղբյուրներում վկայված էին և երկու տարբերակով էլ անցել են հայերենին³²:

Մկրտության, կնունքի թեման ամբողջացնելու համար պետք է անդրադառնանք **սնդիկնոս** (հուն. *sín tekno* համաձնունդ, կաթնեղբայր)

³² Տե՛ս Հր. Աճառեան, Հայերեն արմատական բառարան, էջ 608:

բառին, որը հունական փոխառություն է, նշանակում է՝ «Մկրտությունը *աւագանով որդիացած, կնքահայր եւ իւր սանր*»³³: ՆՀԲ-ում բառը տրված է *սինտեկնոս* և *սնդեկնոս* ձևերով, Ստ. Մալխասյանցն իր բառարանում՝ *սնդիկնոս* բառնողվածում հղում է տալիս *սինտեկնոս* տարբերակին, այսինքն՝ առավել գործածական է եղել հենց վերջին ձևը: Էդ. Աղայանի բառարանում այն արդեն վկայված չէ, իսկ միջին հայերենի բառարանում տրված է հենց *սնդիկնոս* ձևով, որը թույլ է տալիս ենթադրելու, որ այն հենց միջինհայերենյան ձև է: Դավիթ Ալավկա Որդին ԻԲ կանոնում անդրադառնում է այս թեմային և արգելում բոլոր կրոնավորներին, բարեկամներին և սիրելիներին որդեգիր լինել մոր համար և կնքահայր մանկան համար:

Բնիկ բառերի ենթազլխում հանգամանորեն քննեցինք *Աստուած* բառի հունանշային շարքը: Այս ենթազլխում կանդրադառնանք դրա հակառակիչ *աստանայ* բառին: Այն աստրական փոխառություն է՝ *sātānā*, իսկ երբայերենում (*sātān*) նշանակում է «հակառակորդ, սատանա»։ «*Վասն որոյ երկպառակն նման է աստանայի եւ կցորդ ամենայն չարացն նորա, որ եւ ընդ նմին ժառանգեցէ զիստասացեալ պատիժն նորա աստանայ*» (էջ 708):

Աստանայի հոմանիշներից բնագրում հանդիպում ենք **Բելիար** բառին, որը համատեքստում հիշատակվում է Քրիստոսի հետ հակադրության մեջ, այդ հակառակների գույզին ուղիղ համեմատական է *հաւատացեալ-անհաւատ* հակադրությանը. «*Ձի զինչ բաժին է հաւատացելոյն ընդ անհաւատին եւ կամ Քրիստոսի ընդ Բելիարայ*» (էջ 687):

Չր. Աճառյանը նշում է, որ *բելիար* բառը եբրայերեն **bēli-ya'al** բառն է, որ կազմված է **bēli** «ոչ, ան-» եւ **ya'al** «օգուտ» բառերից. ուստի բուն նշանակում է «անպետք, անօգուտ, անպիտան», հետո նաև՝ «չար, վատ, ապականօղ» և վերագրվում է սատանային: Մակայն պարզ չէ, թե որ լեզվից է անցել հայերենին: Գ. Չախուկյանը երկու վարկած է առաջ քաշում. բառը ծագել է հունարեն. **peiap** (*Beio*) կամ ասոր. **beliār** (*belial*) բառերից³⁴:

Քննելով *օրենքի* և *կրոնի* իմաստային դաշտերի փոխառյալ բառերը՝ համոզվում ենք, որ թվով և կենսունակությամբ աչքի են ընկնում միայն իրանական ծագման բառերը: Իրանականին հաջորդում են հունական փոխառությունները, որոնք թեև շատ չեն, սակայն էական, հիմնական եզրույթներ են: Առավել սակավ են ասորական և ասորաակկադական փոխառությունները: Արձանագրենք, որ այդ բառերի շարքերում կան մեծ թվով հականշային գույզեր, բազմիմաստ բառեր, որոնք, կախված համատեքստից, կարող են իմաստային տարարժեքություն ունենալ: Պատմական զարգացման ընթացքում այս բառային միավորները իմաստաբանական փոփոխությունների գրեթե չեն ենթարկվել:

Բնագրում վկայված են մեր իմաստային դաշտերին պատկանող շատ բառեր, որոնք չենք կարող ընդգրկել ո չ բնիկ և ո չ ինչ-որ այլ լեզ-

³³ Ստ. Մալխասեանց, Չայերեն բացատրական բառարան, էջ 215:

³⁴ Տե՛ս Գ. Չախուկյան, Չայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 124:

վից փոխառյալ բառերի շարքում, քանի որ այդ բառերը կազմող բաղադրիչները տարբեր ծագում ունեն: Դրանք այսպես կոչված **խառնանդամ** կամ **հիբրիդ** բառերն են: Հիբրիդային բառերի պարագայում դիտարկել ենք երկու դեպք

1. բարդ բառերի արմատների ծագման անմիօրինակություն,
2. ածանցավոր և բարդածանցավոր բառերի բաղադրիչների ծագման անմիօրինակություն:

Քանի որ առանձնացրած հիբրիդային բառերի թիվը զգալի է, մենք բոլորին չենք անդրադառնա: Կներկայացնենք բնութագրական և հաճախադեպ երկանդամ կազմությունները հետևյալ կաղապարներով.

1. Բնիկ ծագման արմատ+իրանական ծագման արմատ.

Արուևադրոշմ, աստուածաբնակ, աստուածահրաման, աստուածավաճառ:

2. Բնիկ ծագման արմատ+իրանական ածանց.

Աւետարան, բարոյական, սրբազան:

3. Իրանական ծագման արմատ+հնդեվրոպական ածանց.

Ազահություն, ապականություն, ապաշխարել, ապաշխարեալ, ապաշխարող, ապաշխարություն, ալրինաւոր, ալրինել, ալրինություն, ժամանոց, ժառանգաւոր, խոստովանել, խոստովանություն, կախարդություն, կուսություն, հմայություն, նզովեալ, պահանջել, պաշտել, պատրեալ, պատրող:

4. Իրանական ծագման արմատ+ բնիկ արմատ.

Ախտամոլ, դիւակոչ, դիւահար, ժամհար, պատուիրանազանց.

5. Հունական ծագման արմատ+ բնիկ ծագման արմատ.

Նեոնազործ, կանոնագիծ, կանոնեալ:

6. Հունական ծագման արմատ+բնիկ ծագման ածանց.

Եկեղեցի:

7. Հունական ծագման արմատ+իրանական ծագման ածանց.

Քրիստոսական:

8. Ասուրական ծագման արմատ+ բնիկ ծագման արմատ.

Կնքահայր:

9. Ասուրական ծագման արմատ+ բնիկ ծագման ածանց.

Կնքել:

10. Ասորական ծագման արմատ+բնիկ ածանց.

Արեղայություն, հեթանոսաբար, փրկական, քահանայություն, քարոզել:

11. Ասորական ծագման արմատ+իրանական ծագման արմատ.

Սատանայախաւս, քահանայապետ:

12. Ասորական ծագման արմատ+իրանական ծագման ածանց.

Քահանայական, հեթանոսական:

13. Եբրայական ծագում ունեցող արմատ+իրանական ծագում ունեցող ածանց.

Սողոմական:

14. Եբրայական ծագում ունեցող արմատ+բնիկ ծագում ունեցող ածանց.

Սողոմոնյին, սողոմոնյեցի:

15. Որևէ անհայտ ծագման բաղադրիչ պարունակող բառեր.

Խորհրդական - բնիկ ծագման արմատ+անհայտ ծագման ածանց+իրանական ծագման ածանց,

Կարգալուծություն - անհայտ ծագման արմատ+բնիկ ծագման արմատ+բնիկ ծագման ածանց,

Նարատաներկություն - անհայտ ծագման արմատ+իրանական ծագման արմատ+բնիկ ծագման ածանց,

Աւագանածոց - իրանական ծագման արմատ+անհայտ ծագման արմատ:

Պաշտամունքավայրերի անվանումներից *եկեղեցի* բառը խառնանդամ է: Հր. Աճառյանը պարզաբանել է. «Հայերէնի մէջ –**եցի** վերջավորութիւնը հայկական յարմարեցում է և ո՛չ թէ յունարէնի հարազատ տառադարձութիւն»³⁵: Բերենք բնութագրական օրինակ. «*Այլ թէ ոք իշացաւ յեկեղեցոջն, թէ ակամայ՝ Ը (8) աւր արտաքոյ, ապա թէ կամաւ անհոգացեալ ամ մի*» (էջ 689) :

Տրամաբանական շղթայում մենք ներկայացրինք ամենատարածված կադապարները երկբաղադրիչ բառերի դեպքում: Սակայն սրանք բավական չեն մեր ուսումնասիրած դաշտի բոլոր բառերը բնութագրելու համար: Քիչ չեն նաև բազմաբաղադրիչ բառերը, որոնցից մի քանիսին միայն կանդրադառնանք: Նախ նշենք բազմաբաղադրիչ խառնանդամ բառերից ամենակիրառականները *ամենակարող, աստուածատեսակազոյն, արիւնադրել, բռնադատել, դատապարտութիւն, կանոնագիրք, կնքահայրութիւն* ևն:

Քննությունը սկսենք *ամենակարող* բառից. առաջին բաղադրիչը՝ *ամեն*, հնագույն արմատական ձև է: Այս արմատի հետ կապված կա հնչյունական մի առանձնահատկություն. հայտնի է, որ առանձին գործածության դեպքում (թեև շատ քիչ վկայություններ կան) արմատը գրվում է **է** տառով, թե՛ Հր. Աճառյանի, թե՛ Գ. Ջահուկյանի բառարաններում հենց այդ գրությամբ է տրված, զուգահեռաբար նշվում է, թե՛ Ոսկեդարում չկար *ամէն* բառը, այլ միայն *ամենայն*: Սակայն, ինչպես արձանագրում է Հր. Աճառյանը. «Այս բոլորը չեն խանգարիլ սակայն ընդունելու թէ բառիս արմատն է **ամէն**, որ յետնաբար սովորական գործածություն է ստացել... Սրա էլ հիմնական ձևն է **ամէն**. Բայց որովհետև հայերէնի օրենքներով վերջնաձայն **ն**-ից առաջ գտնուած **ե** դառնում է **է**. ուստի և **ամէն** դարձել է **ամէն**: Ուր որ է մտնում է բառի մէջ, այնտեղ **ե** ձայնը նորից երևան է գալիս. այսպէս հոլովման ժամանակ սեռ. **ամենի, ամենից** և ածանցման մէջ...»³⁶: Հենց այս վերջին դեպքն էլ բացատրում է բառի գրությունը նաև Դավիթ Ալավկա Որդու գրքում:

Նշենք նաև, որ Գ. Ջահուկյանը բառը համարում է ծագած հնդեվ-

³⁵ Հր. Աճառեան, Հայերէն արմատական բառարան, էջ 717-718:

³⁶ Նույն տեղում, էջ 153:

րոպական *s**bm**o- ***sem**- «մեկ, միասին, հետ» արմատից՝ **-էն** ածանցով, սակայն մենք, հիմք ընդունելով Հր. Աճառյանի հիմնավորումները, *աւեն* բաղադրիչը ընդունում ենք որպես պարզական արմատ և *ամենակարող* բառի համար տալիս ենք հետևյալ կաղապարը՝ **բնիկ ծագման արմատ+իրանական ծագման արմատ+ բնիկ ծագման ածանց**:

Անցնենք երկրորդ արմատին՝ **կար**, որը, ինչպես արդեն իսկ հուշում է մեր առաջարկած կաղապարը, իրանական ծագում ունի: Հր. Աճառյանը այս արմատի մայր ձևը կորուսյալ է համարում, իսկ Գ. Ջահուկյանը որպես համեմատություն բերում է պարթևական (***kari** «ակտիվություն») և միջին պարսկական (***kar** «ուժ ունենալ, ի վիճակի լինել, կարողանալ») ձևերը³⁷:

Անդրադառնանք նաև դերբայական *-ող* ածանցին: Որոշ լեզվաբաններ այն համարում են դերբայական վերջավորություն և ոչ թե ածանց: Գ. Ջահուկյանը *աւող/ող* ձևը դիտարկում է որպես դերբայական ածանց, որը ծագում է հ. -ե. ***-tel-** ածանցի թեմատիկ ***-tlo-** ձևից³⁸:

Բնիկ բառերը քննելիս՝ մենք անդրադարձանք յոթ մահացու մեղքերին: Դրանցից մեկը՝ *ագահությունը*, խառնանդամ ծագման բառ է, քանի որ արմատը՝ *ագահ*, փոխառություն է իրանական աղբյուրներից (թեև նախաձևը որոշ չէ), իսկ ածանցը՝ *-ություն*, հնդեվրոպական ծագում ունի:

Խառնանդամ բառերի մեջ տեղ է գտել մի շատ հետաքրքիր բառ ևս՝ **նեռնագործ**: Առաջին արմատի (*նեռն*) հոմանիշները քննել ենք փոխառյալ բառերի մեջ՝ *սատանայ*, *Բելիար*: **Նեռն**-ը հունական փոխառություն է. և՛ Հր. Աճառյանը, և՛ Գ. Ջահուկյանը այն համարում են **Նեռոն** կայսեր անունից ծագած: Նեռի կամ դերաքրիստոսի մասին հետաքրքիր տեղեկություններ է հաղորդում Ղևոնդ Ալիշանը, որն այլ ստուգաբանություն է առաջարկել. «Սա ոչ թե դև է, այլ դիվաշունչ մի անձ, որ պիտի գա նախքան աշխարհի վախճանը՝ խաբելու մարդկանց և իրեն ներկայացնելու իբրև Քրիստոս, ինչպես արդեն եկել են այդպիսի խաբեբա Նեռեր՝ Հովհաննես Ավետարանիչի ասածի համաձայն, որի գրքում է միայն հիշվում սա, և ոմանք անվան մերձավորությունից կարծեցին, թե՛ Նեռոն կայսրն է: Բայց Նեռի խնդիրը այս իմաստով մեր գործին չի վերաբերում, այլ այն ենթադրությամբ միայն, թե հին ժամանակներում՝ հայերիս մեջ ճանաչված պիտի լինի այդ անունը կրող մի չար ոգի, և մեր թարգմանիչները այդ անունով են կոչել դերաքրիստոսին, ինչպես կոչել են նրան այլ ազգերն ու լեզուները, որ մերի նման անուն չունեն: Չար ոգու նշանակությունը գուշակվում է նաև միջին դարերի մի վարդապետի՝ չարագործ մարդկանց մասին նեռնագործ ասելուց»³⁹: Ինչպես տեսնում ենք, Ղևոնդ Ալիշանը հակված է այս անվան

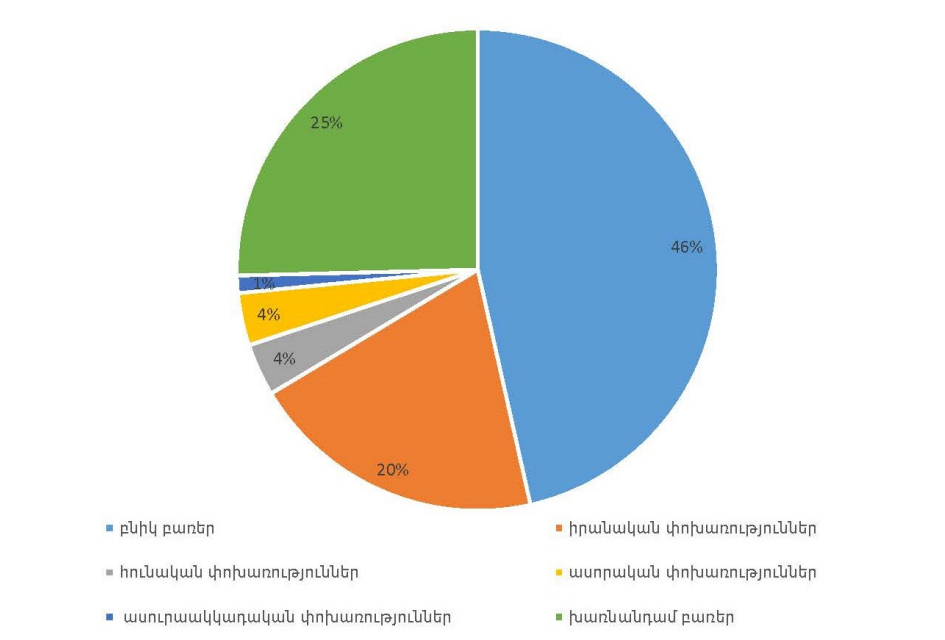
³⁷ Տե՛ս Գ. Ջահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 390:

³⁸ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 801:

³⁹ Ղևոնդ Ալիշան, Հայոց հին հավատքը կամ հեթանոսական կրոնները, էջ 155:

բնիկ ծագման վարկածին՝ ի հակադրություն Հր. Աճառյանի և Գ. Ջահուկյանի:

Ամփոփելով կարող ենք արձանագրել, որ հիբրիդային կազմությունները մեր քննած իմաստային դաշտում բավականին մեծ տեսակարար կշիռ ունեն: Երկբաղադրիչ կազմությունների դեպքում ամենակենսունակ **իրանական ծագման արմատ+բնիկ ծագման ածանց** կաղապարն է: Հավարտ որպես ամփոփում ներկայացնենք *օրենքի և կրոնի* իմաստային դաշտերի եզրույթների ծագումնաբանական քննության վիճակագրությունը՝ տրամագրի տեսքով:

НАРИНЕ ДИЛБАРЯН – Словасемантических полей права и религии в труде Давида Сына Алавка «Канонический кодекс». – В армянской литературе XI-XII веков особое место занимает составленная преподобным Давидом Сыном Алавак книга законов «Канонический кодекс». Этот важнейший труд, относящийся к правовой мысли и законодательству в средневековой литературе практически не изучен с лингвистической точки зрения. Рассматривая лексические единицы семантических полей права и религии в «Каноническом кодексе» Давида Вардапета, мы видим, что большинство корней и суффиксов, которые формируют термины и понятия с семантическим значением права и религии, имеют индоевропейское происхождение, они продуктивны и сейчас в современном восточноармянском языке. При составлении «Канонического кодекса» Давид Сын Алавка использовал ряд источников - в основном Библию, труды армянских летописцев, философов и священнослужителей, также фольклорные материалы, в которых ярко выражена национальная система нравственных ценностей, древние верования и предрассудки.

Язык Кодекса, как справедливо заметил Вардан Арвелци, один из младших современников Давида-законодателя, «легко доступный». Он занимает промежу-

точное положение между классическим армянским и среднеармянским, что позволяет выявить процесс перехода от одного литературного языка к другому. Такой характер языка обусловлен тем, что, хотя Давид жил и творил в средние века, он получил высшее духовное образование, был священнослужителем, удостоен звания учителя-вардапет, а языком обучения и науки был древнеармянский язык.

Семантические поля религии и права не имели в средние века четкой границы. Давид-законодатель в своей книге подробно говорит о человеческих грехах и добродетелях. В случае анализа таких слов трудно определить, в какое семантическое поле можно их включить, ведь, например, грехи и преступления одинаково недопустимы и наказуемы как церковью, так и судом. Семантическую подгруппу, содержащую такие понятия, условно можно назвать «грех и согрешения». В данном исследовании были рассмотрены основные единицы семантического поля религии и права по их этимологии, выделены индоевропейские единицы, которые составляют ядро лексики, затем заимствования и гибридные образования. 46 % единиц, исследованных в этих двух семантических полях, являются исконными словами, 25 % - гибридными (с сочетаниями индоевропейского корня или суффикса и заимствованного корня или суффикса), 20 % - иранскими, по 4 % - греческими и сирийскими и 1% аккадского происхождения.

Кодекс, составленный Давидом Сыном Алавка, показывает, что армянский язык в средние века уже имел богатую и многоплановую юридическую и религиозную лексику.

Ключевые слова: *Давид Сын Алавка, «Канонический кодекс», лексика, семантические поля права и религии, этимология, индоевропейские корни, заимствования, гибридные образования*

NARINE DILBARYAN – *The Words of the Semantic Fields of Law and Religion in the Work of David Son of Alavk "Canonical Code"*. – In the Armenian literature of the XI-XII centuries, the book of laws "Canonical Code" compiled by the Monk David Son of Alavka occupies a special place. This most important work relating to legal thought and legislation in medieval literature is practically not studied from a linguistic point of view. Studying the lexical units of the semantic fields of law and religion in the "Canonical Code" by David Vardapet, we see that most of the roots and suffixes that form terms and concepts with the semantic meaning of law and religion are of Indo-European origin, they are productive even now in modern Eastern Armenian language. When compiling the "Canonical Code", David Son of Alavk used a number of sources - mainly the Bible, the works of Armenian chroniclers, philosophers and clergyman, as well as folklore materials, in which the national system of moral values, ancient beliefs and prejudices are clearly expressed.

The language of the Code, as Vardan Areveltsi, one of David's younger contemporaries, rightly noted, is "easily accessible." It occupies an intermediate position between Classical Armenian and Middle Armenian, which makes it possible to identify the process of transition from one literary language to another. This character of the language is due to the fact that, although David lived and worked in the Middle Ages, he received a high spiritual education, was a clergyman, was awarded the title of teacher-vardapet, and the language of education and science was the Ancient Armenian language.

The semantic fields of religion and law did not have clear borders in the Middle Ages. David the legislator in his book mentioned in detail about human sins and virtues. In the case of analyzing such words, it is difficult to determine in which semantic field they can be included, because, for example, sins and crimes are equally unacceptable

and punishable by both the church and the court. The semantic subgroup containing such concepts can be conditionally called "sin and crime". In this study, the main units of the semantic field of religion and law were considered by their etymology, the Indo-European units that form the core of the vocabulary were identified, then borrowings and hybrid formations. 46% of the units studied in these two semantic fields are native words, 25% are hybrids (with combinations of an Indo-European root or suffix and a borrowed root or suffix), 20% are Iranian, 4% are Greek and Syriac, and 1% are Akkadian.

The code, compiled by David Son of Alavk, shows that the Armenian language in the Middle Ages already had a rich and multifaceted legal and religious vocabulary.

Key words: *David Son of Alavk, "Canonical Code", vocabulary, semantic fields of law and religion, etymology, Indo-European roots, borrowings, hybrid formations*